

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 10 Sayı: 51 Volume: 10 Issue: 51
Ağustos 2017 August 2017
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1752>

GELENDOST AĞZI'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ* GENERAL CHARACTERISTICS OF GELENDOST DIALECT

Tamer PEKTAŞ**

Talat DİNAR***

Öz

Dilin, standartlaşmış yazı dili eksenine dâhil olmamış veya zaman içerisinde kullanımdan düşmüş pek çok ses, şekil ve anlamsal özelliğinin sonraki nesillere aktarımı hususunda önemli bir rol oynayan ağızlar bir an evvel kayda geçirilmeli ve bilimsel incelemelere tâbi tutulmalıdır. Zira gelişen teknoloji ve imkânlar ağız özelliklerinin hızla kaybolmasına ve standartlaşmanın yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Isparta iline bağlı küçük bir ilçe olan Gelendost tarihi ve coğrafi konumu bakımından bir hayli önemlidir. Adı Miryokefalon Savaşı'nın gerçekleşmiş olabileceği yerler arasında zikredilen ve Anadolu'nun Türkleşmesinde kilit rol oynayan coğrafyalardan biri olarak anılan Gelendost bu özelliği ile Anadolu'daki en eski Türk yerleşim yerlerinden biri olabileceğini akla getirmektedir. Böyle önemli bir coğrafi yerleşim yeri olan Gelendost'la ilgili farklı alanlarda pek çok bilimsel araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Biz de bu makalede Gelendost'un ağız özelliklerinin temel niteliklerini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi Ağızları, Isparta, Gelendost Ağızı.

Abstract

Dialects, which play an important role about the issue of transferring standardized text not included in the language of the axis or many sounds which are dropped from use, shapes and semantic features of a language, should be recorded and investigated as soon as possible. Development of technologies and possibilities leads disappearance of the dialect features and widespread standardization in language. Gelendost, a small town in the province of Isparta, is very important for it's historical and geographical location. Gelendost, which is mentioned as one of the places where the Miryokefalon War may have taken place and is one of the geographical places playing a key role in the Turkification of Anatolia, brings to mind that it may be one of the oldest Turkish settlements in Anatolia because of this feature. In Gelendost which is such an important geographical settlement, many scientific researches have been carried out in different areas. In this article, we tried to reveal the basic qualities of Gelendost's dialects features.

Keywords: Turkey Turkish, Turkey Turkish Dialects, Isparta, Gelendost Dialect.

Giriş

Temel olarak "Aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili" (TDK Türkçe Sözlük, Genel Ağ: ET:10.07.2017) şeklinde tanımlanan ağızlar, yazı dili yanında dilin temel niteliklerinden biri olan aktarım özelliğini çok canlı bir şekilde yaşatmaktadırlar. Zaman zaman dilin bozulmuş şekilleri olarak sunulan ağızlar tam tersine "dilnin bozulmuş şekilleri değil, konuşma dilinin bölgeler arasında ses ve şekil yönünden küçük farklılıklar göstermesi ile ortaya çıkan ve tarihi yazı dilleri ile çağdaş lehçelerden bazı izler taşıyan kollarıdır" (Üstüner, 2000: XIII). Bu kolların önemi ve incelenmesi hususunda ünlü Fransız dil bilgini Antoine Meillet, "çok yerinde bir görüşle, lehçe bilimsiz ve özellikle tam ve iyi düzenlenmiş bir dil coğrafyası (geographie linguistique) yapılmaksızın dil tarihi yapılamayacağını belirtmiştir" (Meillet'den aktaran Gemalmaz, 1999: 5).

"Türkçe için ağızların konu edilmesini, büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud'a kadar (Divanü Lugat-it-Türk, 1072-1074) götürmek mümkünse de, o gün de dâhil, çağımıza kadar geçen devre pek aydınlık sayılmaz" (Gemalmaz, 1999: 5). Ancak son zamanlarda özellikle üniversitelerde yapılan bilimsel çalışmalar Türkçenin ağızlarının kayda geçirilmesi ve gelecek nesillere aktarımı hususunda ümit verici niteliktedir. Bu

* Bu makale SDÜ BAP Koordinasyon Birimi tarafından 4376-YL1-15 numaralı proje kapsamında desteklenen ve 2017 yılı Mayıs ayında kabul edilen Gelendost Ağızı (Giriş-İnceleme-Metinler-Dizin) adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Destekleri için SDÜ BAP Koordinasyon birimine teşekkür ederiz.

** Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, tamer.pektas@mynet.com.

*** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, talatdinar@sdu.edu.tr.

makale de Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında hazırlanmış Gelendost Ağzı adlı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Örneklerden sonra parantez içerisinde gösterilen metin ve satır numaraları sözü edilen yüksek lisans tezinin "Metinler" bölümünde yer verilen numaralardır.

1. Gelendost Tarihi

"Türklerden önce Gelendost bölgesinde Hitit, Pisidia, Pers ve Bizans egemenliği görülmüştür. Bölge Anadolu Selçuklu Sultanı 1. Mesut zamanında Emir Madanoğlu Nurettin tarafından 1116 yılında fethedilmiştir. Adı "Gelende" veya "Gelindi" olarak değiştirilen bölgeye çok sayıda Türkmen aşireti yerleştirilmiştir. Gelende daha sonraki dönemlerde askeri üs haline getirilmiştir. Arap seyyahu İbn-i Bibi'nin Muhtasar Selçuknâmesinde Gelende Anadolu Selçuklu Sultanının yazlık taht ve eğlence şehri olarak belirtilmektedir. Gelendost ilçesi Orta Çağ Avrupa tarihçileri tarafından "Miryokatolof" şehri olarak anılmaktadır. 2. Kılıçarslan döneminde, 17 Eylül 1176 tarihinde Gelendost Ovası ile Fatılın Ovası'nda tarihin en büyük meydan muharebesi olan Miryokefalon Savaşı olmuştur. Türklerin kazandığı bu zafer Anadolu'nun Türkleşmesi sürecini hızlandırmıştır. 1301 yılında Gelende Eğirdir merkez olan Hamitoğulları Beyliği sınırları içine katılmıştır" (<http://www.gelendost.gov.tr/genel-bilgiler>, ET: 10.05.2016).

"1390 yılında Osmanlı Devletine bağlanmış, 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra bu topraklarda sarsılan Osmanlı egemenliği 1415 yıllarında tekrar kurulmuş, bununla birlikte Konya vilayetine bağlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet zamanında Gelende ismi Gelendost'a dönüştürülmüştür" (<http://www.gelendost.gov.tr/genel-bilgiler>, ET: 10.05.2016). "Daha sonraki dönemlerde göle yakın olan Afşar köyü gelişerek nahiye olmuş, Gelendost Afşar'a bağlanmıştır. 1877 yılı Konya vilayeti salnamesine (yıllığı) göre Afşar'da 1011 hane bulunup, ayrıca Afşar'a bağlı 14 köy olup, toplam nüfus 3528'dir. Gelendost Afşar nahiyesine bağlı bir köy durumunda iken 1930 yılında nahiye olmuştur. Afşar da Gelendost nahiyesine bağlı bir köy durumuna gelmiştir. Kaza merkezi ise Şarkikaraağaç'tı. 06.03.1951 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 6324 sayılı kanunla Gelendost Şarkikaraağaç'tan ayrılarak kaza merkezi olmuştur" (<https://ispartatanim.wordpress.com/isparta-ilceleri/gelendost/> ET: 11.05.2016).

İlçe merkezine bağlı; Yaka, Bağlılı, Afşar, Yenice, Kemer, Yeşilköy, Hacılar, Esinyurt, Madenli, Balcı, Keçili, Köke, Çaltı ve Akdağ olmak üzere 14 yerleşim birimi bulunmaktadır. Yerleşim yerlerinde yaşayan nüfus ağırlıklı olarak Yörük ve Türkmen nüfustan ibarettir (Pektaş, 2017: 2-17).

2. Gelendost Ağzı

Isparta ve Konya arasındaki geçiş güzergâhına yakın bir bölgede bulunan Gelendost bu yakınlığa rağmen neredeyse hiç göç almayan ve geleneksel kültürel değerlerini koruyan bir bölge olarak karşımıza çıkar. Ağız çalışmaları için önemli olan bu nitelikler Gelendost ilçesinin ağız özelliklerinin tespitini adeta zorunlu kılmaktadır. Alan araştırması ve derleme yöntemi ile elde ettiğimiz ses kayıtlarının transkribe edilmesi üzerine kurulu inceleme çalışmamızın öne çıkan özelliklerini şöyle sıralayabiliriz;

1. Gelendost Ağzı'nda yazı dilinde olan sekiz ana ünlüden başka şu ünlüler de kullanılmaktadır: á, â, ê, é, í, ó, ò, ú.

2. Gelendost Ağzı'nda yazı dilinde olan yirmi bir ana ünsüzden başka şu ünsüzler de kullanılmaktadır: (b), (ç), (C), (ç), (d), (F), (ğ), (h), (h), (k) (K), (l), (n) (P), (r) (S), (T), (t) (v), (y), (y), (').

3. Tonsuz, patlayıcı gırtlak ünsüzü olan (') ünsüzüne yöre ağzında sadece Yaka köyünde rastlanır: a'mış "altmış" (29/48), ke'lik "keklik" (29/62), ye'miş "yetmiş" (29/78).

4. Gelendost Ağzı'nda damak uyumu ilerleyici benzeşme yoluyla Ölçünlü Türkiye Türkçesinden ileri durumdadır: ataş < ateş (28/88), habarı << haberi (03/23), âmadınıñ << ahmetinin (01/174), ırâmatlık << rahmetlik (01/186), barabar < beraber (08/110), bahçamız << bahçemiz (18/02), ezene < ezan (18/01), filen < filan (05/42), mezerlik << mezarlık (06/88), ümüßen < ümmüşan (01/186).

5. Gelendost Ağzı'nda "+ki" aitlik ekinin Ölçünlü Türkiye Türkçesinden farklı olarak, damak uyumuna girdiği örnekler oldukça fazladır: onunķunu < onunki (05/41), kızlarıñķınnar < kızlarıñkiler(06/110), akdağınķı < akdağınki (10/93), çaltınıñķı < çaltınıñki (10/94), avşarıñķı < avşarıñki (10/94), bağıllınıñķı < bağıllınıñki (10/94).

6. Gelendost Ağzı'nda dudak uyumu Ölçünlü Türkiye Türkçesine göre ileri durumdadır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde uyumu bozan kimi kelimeler Gelendost Ağzı'nda uyuma girmiştir: çamırda < çamırda

(23/23), motura < motora (03/11), yavrım < yavrum (18/08), tâpı < tapu (15/47), tabır < tabur (08/108), çıbıkta < çubukta (23/37).

7. “ı” ünsüzü, Ölçünlü Türkiye Türkçesinde varlığını yitirmesine rağmen Gelendost Ağzı’nda özellikle Kemer, Keçili, Köke, Akdağ, Balcı, Hacılar, Esinyurt ve Yeşilköy’de ağırlıklı olmakla beraber tüm yörede varlığını korumaktadır: dâların (14/84), buranın (06/20), talebenin (14/99), daşın (05/43), önjüne (03/15)

8. Gelendost Ağzı’nda fiil çekimlerinde 1. Tekil şahıs eki yaygın olarak +(I₄)n şeklindedir: bilmeyon (01/36), soruyon (01/49), görüşmeycen (08/12), ödeycen (12/55), çatmayyon (05/15), istemeyon (06/79), gidiyon (06/80), bilirin (14/71).

9. Gelendost Ağzı’nda ek-fiilin geniş zamanı 1. tekil şahıs çekiminde ek +(I₄)n şeklindedir: otuz ikiliyin (17/07), bubasıyın (07/09), kemerliyin (07/09), doğumluyun (18/11).

10. Yöre ağzında Afşar, Balcı ve Madenli köyleri başta olmak üzere ek-fiilin görülen geçmiş zamanın 3. Tekil şahıs çekimlerinde ekin sonunda “n” ünsüzü bulunur: gazâyşydın (10/109), aPdâşydın (10/114), varşydın (10/127), ortâmşydın (08/115).

11. Gelendost Ağzı’nda şimdiki zaman eki olan “-yor” karakteristik özelliklerde farklı kullanımlara sahiptir;

-Yenice, Kemer, Keçili ve Akdağ’da karakteristik olarak ekin başındaki “y” ünsüzü ikizleşerek, bazen “-yyo” şeklinde, bazen de asli şekline daha yakın bir kullanım olan “-yyoru” şeklinde karşımıza çıkar: yaşayyomuş (08/105), deyyo (09/04), gelemeyyon (11/26), gaşamayyo (12/49), gabul etmeyyoru (06/123), deyyoru (01/04), zığaramayyoru (28/57).

- Gelendost ilçe merkezi, Yaka, Bağılı, Çaltı, Köke, Madenli ve Balcı’da da ekten önce gelen ünlünün genellikle uzun telaffuz edildiği tespit edilmiştir: arëyoru (07/73), dëyorun (07/68), diyemëyorsun ku (07/74), hatırlayamëyorun (13/27), dëyo (14/03), bulamëyor (20/27), kullanılmëyo (29/07), egmëyo (26/82).

-Hacılar, Esinyurt ve Yeşilköy’de şimdiki zaman ekinden önce gelen ünlünün uzadığı örnekler görülse de bu ek genellikle “-yo” şeklinde kullanılmaktadır: galıyo (04/113), geÇ oluyo (17/32), çıkıyo (17/38), çalışıyon (17/39), gapanıyo (17/45), bilmiyon (18/13), duruyo (20/64).

12. Yöre ağzında Yenice, Kemer, Keçili, Hacılar, Balcı, Yaka, Esinyurt ve Yeşilköy’de karakteristik olarak bazı kelimelerin ön sesinde “h” ünsüzü türemektedir: höyle < öyle (28/78), hora < ora (01/148), hurda < orada (07/04).

13. Kemer, Keçili, Hacılar, Esinyurt, Yeşilköy başta olmak üzere yöre ağzında ünsüz benzeşmeleri özellikle “n, r ve l” ünsüzleri arasında yoğun olarak meydana gelir: dellerdı (01/18), hullarda (01/19), bullarda (01/19), ineller (01/19), çıkallardı (01/25), onnar (10/153), geliller (07/108), gurallardı (17/56), insannar (18/17), günnük (20/03).

14. Gelendost Ağzı’nda ötümlüleşme ve yarı ötümlüleşme oldukça yaygındır: SePze “sebze” (15/65), Paytar “baytar” (16/61), Taşmaz “taşmaz” (25/76), Tercümen “tercüman” (14/114), Kardeşimden “kardeşimden” (29/09), Kaza “kaza” (15/17); gavuruyduk “kavururduk” (29/18), datlı “tatlı” (27/17), bişirince “pişirince” (07/50)

Karahan (2011: 150-151) Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı eserinde Isparta Ağızlarını, Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak ve Nallıhan (Ankara) ağızları ile birlikte Batı Grubu Ağızlarının 1. alt grubunda değerlendirir. Bu grubun özelliklerini Gelendost Ağzı’na ait elde ettiğimiz verilerle birlikte değerlendirelim:

1. “ä” ünlüsü bu grubun karakteristik sesidir (Karahan, 2011: 151). Gelendost Ağzı’nda bu ses karakteristik bir nitelik taşımaz.

2. c, ç, ş, y” ünsüzlerinin sebep olduğu kalınlık-incelik uyumsuzluğu bir tarafa bırakılırsa, bu ağızlarda ünlü uyumları kuvvetlidir (Karahan, 2011: 151). Bu durum Gelendost Ağzı’nda da geçerlidir: gardaşı “kardeşi” (07/59), barabar “beraber” (08/110), gazâykan “kazayken” (10/173), kızlarıñkınar “kızlarınkiler” (06/110), ağşamlayın “akşamleyin” (01/145), tabır “tabur” (08/108), çıbıkta “çubukta” (23/37).

3. Dudak ünsüzleri yanında bulunan ilk hece dışındaki ünlüler düzdür (Karahan, 2011: 151). Gelendost Ağzı'nda da yaygın olarak görülür: çamır (23/23)

4. Ünlü yuvarlaklaşması yoktur (Karahan, 2011: 150). Gelendost Ağzı'nda bir kaç örnekte görülür: bobam "babam" (07/80), getircemişdur "getirecekmiştir" (01/169),

5. Geniş orta hece ünlüsü sık sık düşer (Karahan, 2011: 151). Gelendost Ağzı'nda da geçerli bir tespittir. burdan "buradan" (01/08)

6. "o" zamiri genellikle dar ünlüdür (Karahan, 2011: 151). Gelendost Ağzı'nda derlenen metinlerde rastlanmamıştır. Ancak o-u arası bir sesi ifade eden "ó" ünlüsü zaman zaman kullanılmaktadır: öldü (07/06)

7. ħ ve g ünsüzleri bu ağızlarda duyulmaz (Karahan, 2011: 151). ħ ünsüzü bir örnekte tespit edilmiştir. Ağzı özelliği değil kişisel bir kullanım özelliği olarak değerlendirilebilir. ħonamlıydı (01/21).

8. "y, l" ünsüzlerinin düşmesi, belirli bazı kelimelerde hece kaynaşmasına sebep olmuştur (Karahan, 2011: 151). Gelendost Ağzı'nda derlenen metinlerde rastlanmamıştır.

9. "r" düşmesi ve r'li hecelerde hece düşmesi hadisesi yaygındır (Karahan, 2011: 151). Gelendost Ağzı'nda da örnekleri mevcuttur: vā (04/119), gılıyoz (07/100).

10. Zamir kökenli teklik 1. şahıs ve bildirme ekleri genellikle "-ın/-in", çokluk 1. şahıs eki de "-ız/iz" 'dir (Karahan, 2011: 151). Gelendost Ağzı'nda da genel itibarıyla kullanım bu yödedir: tanımeyon (08/140), haber ederin (21/12) geliriz, gideriz (06/42)

11. Bu grupta "-yorur/-yuru (-yörü)/ -yor/, -yo" şimdiki zaman ekleri kullanılır (Karahan, 2011: 151). Bu durum Gelendost Ağzı'nda da benzerlik gösterir. Fakat Gelendost Ağzı'nda bazı köylerde ekin başındaki "y" ünsüzü ikizleşir: gelemeyyon (11/26).

12. Teklik 1. şahıs emir eki "-ayın/-eyin", bu ağızlarda aynen veya büzülmüş olarak korunur (Karahan, 2011: 151). Gelendost Ağzı'nda da bu tarz kullanımlar söz konusudur: bileyin (1/127) bilen (14/148) bilēn (11/18).

13. Bu ağızlarda aslı ünlü uzunluklarını koruyan kelimelerin sayısı diğer ağızlara göre daha fazladır (Karahan, 2011: 151). Gelendost Ağzı'nda da aslı ünlü uzunluklarını koruyan kelimeler mevcut olmakla birlikte Gelendost Ağzı'nda uzun ünlüler daha çok ses olayları neticesinde ortaya çıkmıştır.

Belirli bazı kelimelerin başında h türemesi görülür (Karahan, 2011: 151). Gelendost Ağzı'nda bu kullanım mevcuttur: hōyle < öyle (01/14), hora < ora (01/148), hurda < orada (07/04)

Ayrıca akıcı ünsüzler yanında bulunan "k, t, d" ünsüzlerinin Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla ağızlarında patlayıcı gırtlak sesine (') çevrilmesi sayılan ağızlar için ayırt edici bir özellik olarak belirtilir (Karahan, 2011: 152). Bu durum Gelendost Ağzı'nda da sadece Yaka köyünde görülen bir özelliktir: a'mış (29/48) "altmış", ke'lik (29/62) "keklik"

3. SONUÇ

Yukarıda ana hatları ile ifade etmeye çalıştığımız Gelendost Ağzı'nın özellikleri neticesinde Gelendost'u iki ağız bölgesine ayırmamız mümkündür. 1. Ağız bölgesini Gelendost Merkez, Yaka, Bağlılı, Çaltı, Köke, Afşar, Madenli ve Balcı köyleri oluşturur. Bu ağız bölgesini diğer bölgeden ayıran özellikler:

1. Şimdiki zaman eki kullanılırken ekten önce gelen ünlü genellikle uzun telaffuz edilir.

2. Ek-fiilin görülen geçmiş zamanın 3. Tekil şahıs çekimlerinde ekin sonunda genellikle "n" ünsüzü bulunur.

2. Ağız bölgesini ise Yenice, Kemer, Keçili, Akdağ, Hacılar, Yeşilköy ve Esinyurt köyleri oluşturur. Bu ağız bölgesini diğer bölgeden ayıran özellikler:

1. Şimdiki zaman eki kullanılırken çoğunlukla ekin başındaki "y" ünsüzü ikizleşir. Bazen de bu ek "-yo" şeklinde kullanılmaktadır.

2. Bazı kelimelerin başında "h" ünsüzü türer.

3. "ŋ" ünsüzü çok sık kullanılır.

Tonsuz, patlayıcı gırtlak ünsüzü olan (') ünsüzüne yöre ağızında karakteristik olarak sadece Yaka

köyünde rastlanması bir alt ağız grubunun varlığının göstergesi sayılabilir.

KAYNAKÇA

- GEMALMAZ, Efrasiyap (1999). "Ağız Bilimi Araştırmalarının Gerekliliđi", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Ankara: TDK Yay., s. 4-14.
- KARAHAN, Leyla (2011). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yay.
- PEKTAŞ, Tamer (2017). *Gelendost Ağızı (Giriş-İnceleme-Metinler-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜSTÜNER, Ahat (2000). *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, Ankara: TDK Yay.
- Genel Ağ Kaynakları
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts TDK Türkçe Sözlük, ET:10.07.2017
<http://www.gelendost.gov.tr/genel-bilgiler>, ET: 10.05.2016.
<https://ispartatanitim.wordpress.com/isparta-ilceleri/gelendost/> ET: 11.05.2016.